ناكۆكییە گشتییەكانی داڕشتنی سەرمایە

ئەم فۆرمە بازنەییە، كە تێیدا دراو بۆ سەرمایە دەگۆڕێ، ناكۆكە لەگەڵ هەموو ئەو یاسایانە كە پێشتر خستمانە ڕوو لە بارەی سروشتی كاڵا، بەها، دراو وخودی بازنەكە. ئەوەی لە بازنەی كاڵای سادە جیایان دەكاتەوە، ڕیزبندی پێچەوانەیی هەمان پرۆسە دژ بە یەكترییەكەیە: كڕین و فرۆشتن. بەڵام ئەو جۆرە داڕشتنە زۆر جیاوازە، چۆن دەتوانێ سرووشتنی ئەو پرۆسەیە بەشێوەیەكی سیحراوی، بگۆڕێ؟

كار هەر ئەوەندە نییە: ئەم پێچەوانەیە تەنها بۆ یەكێك لەو سێ بازرگانە برادەرانە بوونی هەیە. وەك سەرمایەدارێك كاڵایەك لە(A) دەكڕم و دوایی بە(B) دەیفرۆشمەوە، لە كاتێ، من وەك خاوەن كاڵایەكی سادە، كاڵا بەB دەفرۆشم و لەAكاڵا دەكڕم. ئەم جیاوازییە بۆ هەردوو هاوكارAوB بوونی نییە. ئەم دووانە وەكو كڕیارو فرۆشیار دەردەكەون، و هەر جارێ من بەخۆم وەكو خاوەن موڵكێ سادەی دراو یان خاوەن كاڵا ڕووبەڕوویان دەبمەوە، وەكو كڕیار یان فرۆشیار و، لە هەردوو ئەم جێكەوتەیە، وەك كەسێك كە تەنها كڕیارم و ئەویتر كە تەنها فرۆشیارم، ڕووبەڕوویان دەبمەوە؛ لە ئاستی یەكەمیان تەنها وەك دراو و لە ئاستی دووهەمەكەیان، تەنها وەك كاڵا، ڕووبەڕوویان دەبمەوە. لە ئاستی هیچ كامیان نە سەرمایەم و نە سەرمایەدار یان نوێنەری هەر شتێك زیاتر لە دراو یا كاڵا، یان وەك كارتێكردنی شتێك لە دەرەوەی كاڵا یان دراو ئەنجامی بدەم. بۆ من، كڕین لەA و فرۆشتن بەB ڕیزبەندییەك پێكدەهێنن. بەڵام پەیوەندی نێوان ئەم دوو كارە تەنها پەیوەندی بە منەوە هەیە.

نە Aو نە B خۆیان بە سەوداكارییەكانم لە تەك هەردووكیان ماندوو ناكەن.

ئەگەر بمەوێ نەختێك دەستكەوتە تایبەتییكەم كە بە وەرچەرخانی سووڕانەكە دەستمكەوتووە، بۆیان ڕوون بكەمەوە، ئەوا ئەوان دەیانسەلماند كە من لە هەمان ئەو جێكەوتەیە بەهەڵەداچووم و گشت سەوداكارییەكە بە كڕین دەستی پێ نەكردووە و بە فرۆشتن كۆتایی نەهاتووە، بەڵكو لە ڕاستیدا، بە پێچەوانەوە بە تێڕوانیAوە، فرۆشتن بووە و لە تێڕوانینBوە، كڕین بووە.

هەروەهاA وB هەر بەوەوە ناوەستن، ئەوەش ئاشكرا دەكەن كەوا هەموو ڕیزبەندییەكە، ڕووكەش و فێڵ بووە. Aلەمەودوا ڕاستەوخۆ بەB دەفرۆشێ و B ڕاستەوخۆ لەAدەكڕێ.لە گەڵ ئەوەشدا دەستەكە هەمووی ئەگۆڕێ بۆ كارێكی یەكپارچەلایەن، بۆ ئاڵوگۆڕی كاڵای ئاسایی: لە دیدگایA وەوە تەنها فرۆشتنە و لە دیدگای B وەوە تەنها كڕینە...هتد

كەواتە، ئێمە، بە گەڕانەوەی سووڕانەوەی ڕیزبەدییەكە، بە هیچ جۆرێك لە بازنەی ئاڵوگۆڕی سادەی كاڵاكان دەرنەچووین، بۆیە دەبێ بگەڕێین بە دوای ئەوەی داخۆ، سرووشتەكەی بوار بە زیادبوونی ئەو بەهایانە دەدا كە تێچووە و زێدەبایی دەهێنێتە كایەوە؟

دەبا پرۆسەی سووڕانەوە لە فۆرمێکدا وەربگرین کە تێیدا خۆی وەك ئاڵوگۆڕی کاڵا دەنوێنێ. ئەمە ئەو فۆرمەیە کە کاتێ خاوەن کاڵاکان لە یەکتری ئەکڕن و لە ڕۆژی پارەدانەکەیان هاوتا دەبن. لێرەدا دراو وەکو دراوی هەڵبژاردن خزمەت دەکات، تا بەهای کاڵاکان بە نرخەکانیاندا خۆیان دەرببڕن، بەڵام خودی کاڵاکان وەك شتگەل ڕووبەڕووی نابنەوە.

تا ئەو ڕادەیە، مەسەلەکە پەیوەندی بە بەهای بەکارهێنانەوە هەیە، ئەوا ڕوونە کە هەردوو کەسی ئاڵوکۆڕکەرەکە دەتوانن قازانج بکەن. هەردوو لایان وەکو بەهایەکی بەکارهێنان، دەربڕی کاڵان کە بێ سوودن و کاڵاگەلێك وەردەگرن کە پێویستیان بە بەکارهێنان هەیە. ڕەنگە ئەم سوودوەرگرتنە تاقە مەبەست نەبێ. لەوانەیەA کە شەراب ئەفرۆشێ و گەنم ئەکڕێ، شەراب بەرهەمدەهێنێ لە کاتێکی کاری دیاریکراودا بە جۆرێکی زیاتر لەوەی کە چێنەری گەنم بتوانێ بەرهەمی بهێنێ واتەBلە هەمان ماوە کاری دیاریکراوداو بە پێچەوانەوە،B کە چێنەری گەنمە، لە ماوەیەکی دیاریکراو گەنم بەرهەمدێنێ زیاتر لەوەی کە دروستکردنی شەراب بەرهەمدەهێنی. بەو جۆرەAگەنمی زیاتری دەست دەکەوێ لە بەرامبەر هەمان ئەو بەهای گۆڕینەوەیە، وB شەرابێکی زیاتری دەست دەکەوێ لەوەی کە هەریەکەیان ناچاربن بۆ خودی خۆیان (شەراب و گەنم) بەرهەمبهێنن، بەپێی هاتنە پای گۆڕینەوە، کەواتە دەتوانین دەربارەی بەهای بەکارهێنراوە بڵێین"گۆڕینەوە سەودایەکە، تێیدا هەردوو لا قازانج دەکەن"*

بەڵام ئەوە لە بارەی بەهای گۆڕینەوە ڕوونادا." یەکێك(شەراب)ێکی زۆری هەیە، بەڵام گەنمی نییە, دەچێتە مەیدانی گۆڕینەوە لە گەڵ کەسێك کە (گەنم)ی زۆری هەیە, بەڵام (شەراب)ی نییە, ئاڵوگۆڕ لە نێوانیاندا بە بەهای50ی گەنم و50ی (شەراب) درووست دەبێ. بە پێی ئەم گۆڕینەوەیە هیچ بەهایەکی گۆڕینەوەی زیاد بۆ کەسیان نابێ, لەبەر ئەوەی هەر یەکەیان پێشتر بەهایەکی یەکسانی هەیە کە لە ئەنجامی ئەم پرۆسەیەدا بەدەستی دەهێنێ .**

دەربارەی ئەمە شتێك ناگۆڕێ، دراو لە نێوان هەردوو کاڵادا، ئامرازێکە بۆ ئاڵوگۆڕینەوەو کاری کڕین بەشێوەیەکی هەستپێکراو جیا ئەبێتەوە لە کاری فرۆشتن.***

---

*گۆڕینەوە دەستکەوتێکی سەرسوڕهێنەرە هەردوو بەشداربوو بەردەوام قازانجی تێدا دەکەن.
Destutt de Tracy.”Traite de la Volonte et de ses Effets ». Paris, 1826, p.68
خودی ئەم پەرتوکە بەم ناوەوە دەرچووە Traite d’Economie Politique
** Mercier de la Riviere, نوسەری ناوبراو ل.544.
*** ئەم بارە هیچ گرنگییەکی نییە ئەگەربێتو هەردوو بەهاکە دراو بن یاخود کاڵایەکی ئاسایی Mercier de la, نوسەری ناوبراو ل. 543

بەهای کاڵا دەنرخێنرێ پێش ئەوەی بچێتە ئاڵوگۆڕەوە، بەها دەستپێکەری گۆڕینەوەیە، نەك ئەنجام.

ئەگەر بڕوانینە ئەم پرۆسەیە بەدەر لە هەر یاسایەکی متبوو, بۆ گۆڕینەوەی کاڵای سادە، دەبینین جگە لە گرتنەوەی بەها بەکاربردووەکانە لە شوێن ئەوانی تر. تەنها گۆڕانی کاڵا، واتە گۆڕانێکی سادەی کاڵا، هەمان نرخ، هەمان چەندایەتی لە کاری کۆمەڵایەتی جەستەیی، لە دەستی هەمان خاوەن سامانی کاڵا ئەبینرێ بە شێوەی کاڵا، دوایی بە شێوەی دراو کە بۆ کاڵا گۆڕاوە و، لە کۆتاییدا سەر لە نوێ بە شێوەی کاڵایەك کە لە ئەنجامی گۆڕانی (دراو)ەوە هاتووە. ئەم گۆڕانە لە فۆرم یاخود لە شێوە، گۆڕانی بەهای نرخ ناگرێتە خۆ. ئەو گۆڕانە کە لەم پرۆسەیەدا ڕووبەڕووی خودی نرخی کاڵا دەبێتەوە لەسەر گۆڕانی شکڵی دراوی بەهای کاڵا دەوەستێت.
لە سەرەتادا لە شێوەی نرخی کاڵایەك دەردەکەوێ کە لە بازاڕی فرۆشتندا خرابێتە ڕوو، هەروەها لە شێوەی بڕە دراوێك کە پێشتر نرخێنرابێ و، لە کۆتاییدا لە شێوەی هاوکێشەی نرخی کاڵا. ئەم یەك بەدوای یەك هاتنە شێوەییە، لەسەر بەهای نرخ ڕاناوەستێ، وەکو لە گۆڕینی50 لیرەی کاغەز بۆ(لیرە)و لە نمونەی(لیرە)، کەواتە با وایدانێین کە سووڕانەوەی کاڵا تەنها شێوەی بەها ئەگۆڕێ، هاوکێشەکان دەگۆڕێت ئەگەر ئەم پرۆسەیە بەتەواوی بەڕێوەوەبچێت.
ئابوری ڕامیاری، بێگوێدان بە تێنەگەیشتنی تەواوی لە بەها، کە هەموو کاتێ هەوڵی ئەوە دەدا خۆی بسەپێنێ، ڕێگەی تایبەتی هەیە بۆ ڕوانین بە شێوەیەکی تەواو، داواکردن و خستنەڕوو، تەواوکەری یەکن.
ئەگەر هەردوو کەسی پرۆسەکار، لە بەهای بەکاربردو، قازانج بەدەست بهێنن، ئەوە بەشێوەیەکی گشتی ئەو کارکردەیانە نامێنێ، ناکرێ هەردوولایان لە بەهای گۆڕینەوەدا قازانج بەدەستەوە بهێنن."یەکسانی هەیە، سوودمەندی بوونی نییە"*.
دەکرێ کاڵاکان بە نرخێك بفرۆشرێن کە بەهای خۆی نەبێ، ئەم جۆرە لادانە لە یاسای ئاڵوگۆڕی کاڵا**

Galiani. “Della Moneta”, “ove e eguaglita, non e lucro” .p.244 part * Moderna.

بەرگی 4 لەچاپی کوستوەی.

**کاتێ نرخ، بەرز یا نزم دەبێتەوە بە هەر هۆیەکی لاوەکییەوە بێ، ئاڵوگۆڕ دەبێتە شتێکی مایە پوچ بۆ هەردوولا: کاتێ کە پێچەوانەی یەکسانی دەبێتەوە، بەڵام بە ڕۆیشتن لە گەڵ ئەم هۆیە لاوەکییە، نەك لەگەڵ خودی ئاڵوگۆڕ.

Lo Trosne نووسەری ناوبراو، ل. 904

ئەوەش بە شێوەیەکی تەواو بریتیە لە ئاڵوگۆڕی هاوکێشەکان، هەروەها ناکرێ ببێتە ئامرازێك بۆ زێدەبایی*

درەنگ هەوڵی ڕوانینی سوڕانەوەی کاڵا درا کە سەرچاوەی زێدەباییە quid pro quo
نرخی بەکاربردوو نرخی ئاڵوگۆڕ تێکەڵ بەیەك بکرێ. بۆنمونە کۆندلیاك دەڵێ:
نرخی یەکسانی ئاڵوگۆڕ بە نرخی یەکسانی سوڕانەوەی کاڵا ڕاست نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، هەر یەك لەو دوو هاوکێشەیە، هەمیشە بەهایەکی کەمتر ئەدا بەرامبەر بەهای گەورەتر...، ئەگەر بێت و خەڵکی بێن بەکردەوە تەنها بەهای یەکسان ئاڵوگۆڕ بکەن، هیچ لایەك سوودمەند نابن. بەڵام لە ڕاستیدا هەردوولا دەستکەوتیان ئەبێ، یان هیچ نەبێ، دەبێ سودێك بەدەست بهێنن. ئەمە چۆن ڕوو دەدا ؟
نرخی شتومەك تەنها لە پەیوەندی پێویستیەکان کپ ئەبێتەوە, بۆ یەکێکیان زۆرتر ئەبێ لە چاو ئەوی تر, و بە پێچەوانەوە...ناکرێ ئەوە بسەپێنرێ کە شتومەکە پێویستەکانمان بۆ بەکارهێنانی خودی خۆمان بفرۆشین. ئێمە هەوڵی ئەوە نادەین کە شتی بێکەڵك بدەین بۆ ئەوەی شتی بە کەڵکمان چنگ بکەوێ، پێمان خۆشە کەمترین شت بەرانبەر زۆر بدەین...تەواو و سروشتیی بەرهەمهێنانە، بەهایەکی یەکسان دەدرێ بەرامبەر بە بەهایەکی یەکسان لە ئاڵوگۆڕدا، کەواتە نرخی هەردوو شتە ئاڵوگۆڕکراوەکە یەکسانن بە هەمان بڕە دراو، بەڵام دەبێ ئەوەش لە بەرچاوبگیرێ کە ئەمە لایەنێکی کێشەکەیە. پرسیارێ دێتە ئاراوە، بۆ هەردوولامان، شتێك کە لەخۆمان زیادە ئەیگۆڕینەوە بە شتێك کە هەریەکە لە ئێمە پێویستمانە ؟ " **
وەکو دەبینین کۆندیلیاك هەر بە تێکەڵکردنی بەهای بەکاربردوو بەهای ئاڵوگۆڕەوە ناوەستێ، بەڵکو بە سادەییەکی ساوێلکانەوە دراو لە جێگەی کۆمەڵگایەکی پێشکەوتویی یاسایی بەرهەمهێنی کاڵا دادەنێ کە تێیدا خودی بەرهەمهێنەر، ئامرازەکانی ژیانی بەرهەمدەهێنێ و ناچێتە سووڕانەوەوە، جگە لەو زیادەیە کە دەمێنێتەوە دوای پڕکردنەوەی پێویستییە خودییەکان***

---

* "خودی سروشتی ئاڵوگۆڕ, ڕێکەوتنێکی یەکسانە، نرخ ئەدا بەرامبەر بە بەهای یەکسان، کەواتە، ئەمە ئامرازێك نییە بۆ بوونە خاوەن سامان، ئەگەر ئەوەندەی ئەیدەی هەر تەواوی ئەوەندە وەرگریتەوە. ل. 903 هەمان سەرچاوە , Le Tradsne

** Cadillac “ Le Commerce et le Government”(1776) لە پەرتوکی(Melanges “ dEconomie Politique, Paris. 1847, چاپی دیرومۆلیڤاری 91- 90 ,p.267

***لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاست و دادپەروەرانە وەڵامی هاوڕێیەکەی (کۆندڵیاك) ئەداتەوەو ئەڵێ:" لە کۆمەڵگایەکی تەواو پێکهاتودا، بەگشتی و بەهیچ جۆرێ زیادە نییە" Trosne, دانەری ناوبراو , ل. 907

بەڵام لە هەمان کاتدا تێکیدەدا، بۆیە دەبینێ، ئەگەر هەردوو خاوەن پرۆسەکە هەمان زیادە بەدەست بهێنن بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی دەیدەن، ئەوە هەردوولایان بەهایەکی یەکسانیان دەست دەکەوێ". لە بەر ئەوەی کۆندلیاك دوای بچوکترین بۆچونی دەربارەی سرووشتی بەهای گۆڕینەوە، هیچی بەدەستەوە نییە، ڕێنیشاندەرێکی بۆ دانا مامۆستا(لهلم رۆشر)کە بەم دواییە تێگەیشتنە سادەو ساوێلکەکەی دانا، بڕواننە پەرتووکەکەی:.Die Grundlagen der Nationalokonomie Dritle Auflage, 1858”

و لەگەڵ ئەوەشدا، ئابووریزانە هاوچەرخەکان، وەڵامی پووچی بەهانەکەی کۆندیلیاك دەدەنەوە، بەتایبەت لەو کاتانە کە داوای بۆچونی خۆی لێ دەکەن لە شێوەی پێشەوەچونی ئاڵوگۆڕی کاڵا، واتە بازرگانی، کە سەرچاوەی زێدەباییە .

نمونەیەك دەڵێ: "بازرگانی نرخ دەداتە بەرهەمهێنراوەکان، لەبەر ئەوەی خودی بەرهەمهێنراوەکان لە دەستی سەرفکەرەکان بەهایەکی زیاتر ئەکەن, وەك لە دەستی بەرهەمهێنەر, بۆیە سەیر ئەبێ بازرگانی بەزۆر بەمانای بەرهەمهێنان دابنرێ *

بەڵام دووجار لەبەرامبەر کاڵادا هیچ نادرێ: جارێکیان بەرامبەر بەهای بەکاربردوو, جارێکیش بەرامبەر بەها خۆی. ئەگەر بەهای بەکاربردوی کاڵا سوودی زیاتر بۆ کڕیار هەبێ وەك لە فرۆشیار, ئەو کاتە شێوەی دراوی کاڵا بۆ فرۆشیار سودمەندتر دەبێ وەك لە کڕیار, کەوابێ ئایا کاڵاکەی بەشێوەیەکی پێچەوانە دەفرۆشرێ؟ ئەکرێ مافی ئەوەمان هەبێ زۆر بەتوندی بەکڕیار بڵێین کاتێ کە هەڵدەستێ بە بەکاربردن, بۆنمونە کاتێ گۆرەوی بازرگان بۆ دراو دەگۆڕێ .

ئەگەر کاڵا یاخود کاڵاو دراو بەبەهای یەکسان بگۆڕرێتەوە, واتە ئەگەر هاوکێشەکان ئاڵوگۆڕ بکرێن, ئەوەی ڕاست بێ هیچ لایەك لەم سووڕانەوەیەدا بەهایەکی گەورەتری چنگ ناکەوێ و لەم بوارەدا زێدەبایی دروست نابێ. گۆڕینەوەی هاوکێشەکان بەشێوەیەکی تەواو مەرجێکی ناو پرۆسەی سووڕانەوەی کاڵایە.

بەهەرحاڵ لە بازاڕی کاڵادا وەستان نییە جگە لە خاوەن کاڵا لە ڕووبەڕووبونەوە لەگەڵ خاوەن کاڵایەکی تردا، بەڵام دڵخۆشی ئەو دوو کەسە بە دەسەڵاتی خۆیان بەرامبەر یەکتری، بەدەر نییە لە دەسەڵاتی کاڵاکەیان و، جیاوازی ماددی نێوانیان، بنچینەی ماددی ئاڵوگۆڕە، ئەوە مەرجی بەدواهاتنی ئاڵوگۆڕە لە نێوان خاوەن کاڵا. هیچ کەسێ لەوانەی خاوەن ماددەیەکی بەکەڵك نییە بۆ خۆی، هەریەکە لەوان خاوەن ماددەیەکی بەکەڵکن بۆ یەکتری, هەروەها جگە لەم جیاوازییە مادییانە لە نێوان بەهای بەکاربردوی کاڵا , لەمەی دواییاندا جیاوازییەك دەبینرێت و هیچی تر، جیاوازی نێوان شێوەی بەرچاووی شێوەی گۆڕاو, واتە نێوان کاڵاو دراو, بەو جۆرە خاوەن کاڵاکان جیاوازییەکیان لەگەڵ یەکتردا نییە، جگە لەوەی، ئەمانە، وەکو خاوەن کاڵا، فرۆشیارن و وەکو خاوەن دراو، کڕیارن.

* S. ph.Newman. “Elements of Political Economy”, Andover and New York, 1835, p.175

ئێستا وایدانێین کە کڕیار خاوەن کەسایەتی خۆیەتی، ناکرێ بڵێی لە بەر ئەوەی کاڵا بەنرخی بەرزتر لەخۆی دەفرۆشێتەوە, لەبەرامبەر110 لەکاتێکدا ئەکاتە100, بەناوی نرخی زیادەوە ئەکاتە 10%و بۆیە, کڕیار زێدەباییەکی چنگ دەکەوێ کەئەکاتە10.دوای ئەوەی کە فرۆشیار بوو, دەبێتەوە کڕیار.ئێستا ڕوبەڕوی خاوەن کاڵای سێیەم دەبێتەوە وەکو کڕیار, ئەویش دڵخۆش دەبێ بەو زیادە فرۆشییەی کاڵاکەی بە10% . خاوەن کاڵا 10 ی دەستکەوت وەکو فرۆشیار.

بەگشتی ئەم پراکتیکانە کەوتوونەتە ئەو نێوەندە کە تێکڕای خاوەن کاڵاکان، کاڵاکانیان بە یەکتر بە 10% زیاتر لە بەهای خۆی دەفرۆشن و، ئەم بارە بە تەواوی وەکو ئەوە وایە، کاڵاکان بە هەمان بەهای خۆیان بفرۆشنەوە. ئەم جۆرە بەناو زیادە گشتییە بۆ نرخی کاڵا، بەهەمان ئەندازە، بەهای کاڵای هەیە بۆ زیوو لە جیاتی زێڕ. ناوە دراوێکان, واتە لە کاتێکدا نرخی کاڵاکان, بەهاکەی ڕێژەی نەگۆڕی هەیە، بەرز دەبێتەوە.

گریمان، بەپێچەوانەوە، کڕیار دڵخۆش ئەبێ بە دەستکەوتنی کاڵا بە بەهایەکی لەخۆی کەمتر، لێرەدا پێویست بە بیرهێنانەوە ناکا کە کڕیار ئەبێتەوە فرۆشیار. پێش ئەوەی کە فرۆشیار بێ، کڕیار بووە. 10% ی لە دەستداوە وەکۆ فرۆشیار پێش ئەوەی 10%ی دەستکەوێ وەکو کڕیار**

هەموو شتێ لەباری خۆیدا دەمێنێتەوە, کەواتە, ناکرێ باس لە پێکهێنانی زێدەبایی بکرێ, هەروەها گۆڕینی دراو بۆ سەرمایە, نە فرۆشیارەکان کاڵاکانیان بە نرخێکی بەرزتر ئەفرۆشن, نە کڕیارەکان بە بەهایەکی کەمتر ئەیکڕنەوە***

*کاتێ بەرهەمهێن باییەکەی زیاد ئەکا.. فرۆشیار دەوڵەمەند ناکا.. چونکە کاتێ کڕیار هەمان بەها, کە دەستی کەوتووە لەدەستی دەچێتەوە کاتێ کە ئەبێتەوە بە فرۆشیار.

(J.Gray “The Essential principles of the wealth of Nations etc.” London, 1797. p.66

** ئەگەر فرۆشیارەکان ناچاربن، برە بەرهەمێك بفرۆشن بە 18 لیرە کە خۆی 24 لیرە دەکا, ئەو دراوە بەکاردەهێنن کە دەستیان کەوتووە لە ئەنجامی فرۆشتندا 18 لیرەیان دەست دەکەوێ, کە ئەبو 24 لیرە بدەن Le Trosne, نووسەری ناوبراو, ل.867
***فرۆشیار ناتوانێ کالاکەی بە بەردەوامی گران و گرانتر بکا, ئەگەر ڕووبەڕووی پێویستییەك نەبێتەوە, بۆ نمونە, پارەدانی زیاتر بەرامبەر بە کالای فرۆشیارەکانی تر, بەهەمان هۆ، هیچ بەکاربردوویەك ناتوانێ بە هەرزانتری بدا لەوەی کە بەشێوەیەکی گشتی کڕیویەتی، بێ ئەوەی خۆی ناچار بێ نرخی کەلوپەلەکان کەمتر بکا، بە نزمبونەوەیەکی گونجاو" دەیانفرۆشێ.
Mercier do la Riviere, نوسەری ناوبراو ل. 555).

داوای ڕۆڵی پراکتیکی تواناو مەیلی بەکاربردوو دەبینرێ.لەبەر ئەوەی بڕێکی زیاتر کە بەرهەمهێنانی تێیدەچێ بەرامبەر بە کەلوپەل ئەیدا لە ڕێگەی ئالوگۆڕی ڕاستەوخۆ یاخود ناڕاستەوخۆوە لە هەموو بەشە پێکهێنەرەکانی تری سەرمایە.*

بەرهەمهێنەرەکان و بەکاربردووەکان لەکاتی سوڕانەوەیاندا تەنها وەکو کڕیارو فرۆشیار، ڕووبەڕووی یەکتر دەبنەوەو لە لای بەرهەمێنەرەکاندا، زێدەبایی دروست دەبێ, چونکە بەکاربردووەکان، پارەیەکی زیاتر لە بەهای کالاکان دەدەن, جگە لە دووبارەبونەوەی شێوەیەکی نادیار لە دەسەلاتی خاوەن کالای سادە, هەستپێکراوە کە فرۆشیار بە فرۆشتنی کالاکەی بە نرخێکی بەرزتر لە نرخە ئەسلییەکەی و قازانجەکەی, دلخۆش دەبێ. خودی فرۆشیار، کالایەك بەرهەمدەهێنێ، یاخود لە بەرهەمهێنانیدا ڕۆڵ ئەبینێ، بەلام خودی کڕیاریش کالایەك بەرهەمدێنێ، لە بەرهەمهێنانیدا وەکو دراو، ڕۆلی هەیە.
کەواتە بەرهەمهێنەر ڕووبەڕووی بەرهەمهێنەر دەبێتەوە. جیاوازییەك نییە لە نێوانیاندا جگە لەوەی یەکێکیان کڕیارەو ئەوی تریان فرۆشیار و، هەنگاوێك ناچنە پێشەوە. ئەگەر وایدانێین کە خاوەن کالا، کالاکەی بە نرخێکی بەرزتر لەژێر ناوی بەرهەمهێنەر، دەفرۆشێ، بەلام هەر خودی خۆی کالایەك بە بەهایەکی بەرزتر لەژێر ناوی بەکاربردوو، دەکڕێ.**
بۆیە ئەو لایەنگرانە کە سوورن لەسەر ئەوەی کە "زێدەبایی" بە زیادبوونی نرخ دروست دەبێ، یاخود بە زیاد فرۆشتنی کالا لەلایەن فرۆشیارەکانەوە بە بەهایەکی زۆر بەرزتر، بوونی چینێك فەرزدەکەن کە تەنها کاری کڕین بێ نەك فرۆشتن. تەنها بەکاربردوویێ نەك بەرهەمهێن, بوونی ئەم جۆرە چینە لەو دیدگایەوە کە ئێستا لە دیدگای سوڕانەوەی سادەدا، پێی دەمانگەیەنێ، لەمەودوا هیچ باسێکی لەسەر نابێ، بەلام بۆ ئەوەی پێش ڕووداوەکان بکەوین، ئەو دراوەی کە ئەم جۆرە چینە مامەلەی پێوە دەکەن، بە بەردەوامی دەبێ وابێ، وەکو لە خودی مولکایەتی کالا. هەر بۆ زانیاریش، ئەمە لە ئالوگۆڕەوە بەدەرە، بەبێ بەرامبەر، لەسەر بنچینەی ماف یاخود توندوتیژی. فرۆشتنی کالا بە بەهایەکی بەرزتر بەو کەسانەی کە لەم چینەدا ڕۆلیان هەیە، مانایەکی نییە، جگە لە گەڕانەوەی بەشێك لەو دراوە کە بەبێ بەرامبەر داویەتی." ***

R.Torrens. “An Essay on the production of wealth”. London, 1821, p. 349 *

**" ئەو ڕایە کە دەڵێ: بەکاربردوو قازانج دەبەخشێ, بێگومان ڕایەکی پوچە. ئەوبەکاربردووە کێیە؟"

G.Ramsay.”An Essay on the Distribution of wealth Edinburgh, 183, p.183.)

***ئەگەر هەر کەسێ لەبەر کەمی داواکار, زەرەر بکا، ئایا مالتۆس ئامۆژگاری دەکات بەوەی کە دراو بدا بە کەسێکی تر بۆ ئەوەی کاڵای لێ بکڕێ؟" ئەمە پرسیاری یەکێك لە لایەنگرانی"ڕیکاردۆ"یە, بێزاری خۆی دەردەبڕێ بۆ "مالتۆس" وەکو قوتابییە قەشەکەی کە ناوی" تشالمەس"ە، گرنگی ئابووری گەورە دەکاتەوە بۆ چینی کڕیار ئەوەی بەکاربردووە"

بۆ نمونە, وڵاتانی ئاسیای بچوك ساڵانە دراوی باجیان بۆ (ڕۆما)ی کۆن دەنارد. (ڕۆما) بەو دراوە، هەر لە هەمان ئەو وڵاتانە، بە نرخێکی بەرزتر لە نرخی خۆی کاڵایان دەکڕی. خەڵکی ئاسیای بچوك "ڕۆما" کانیان ئەخەڵەتاند, بەشێك لەو باجە کە پێیان دابوو, لە ڕێگەی بازرگانییەوە، وەریاندەگرتنەوە. لە گەڵ ئەوەشدا ئەو لەدەستدان و زیانە لەگەڵ چارەنووسی گەلی ئاسیای بچوکدا مایەوە. لە هەموو بوارێکدا، بەرامبەر بە کاڵاکانی خۆیان، دراوی خۆیانیان دەدا. ئەمە بە هیچ جۆرێ ئەو ڕێگەیە نییە کە بتکاتە خاوەن سامان یاخود "زێدەبایی" ت لا دروست بکات، بۆیە لە سنوری ئاڵوگۆڕی کاڵادا دەمێنینەوە، وا دادەنرێت کە کڕیار فرۆشیارەو، فرۆشیاریش کڕیار.

لەوانەیە کۆسپمان بێتەڕێ بەهۆی بەرخوردمان لەگەڵ کەسەکاندا وەکو(بەڵێندەر, contractor)ێکی دیاریکرا و بەس، نەك وەکو تاکەکەس.

خاوەن کاڵای س لەوانەی بەو پلەیەی زۆر خەڵەتێنەربێ کە بەردەوام ێ و ع بخەڵەتێنێ، بەبێ بوونی ئەمانەو سەرەڕای بوونی ئارەزومەندانەیان، مەحاڵە هیچ کاردانەوەیەك بکرێ..

س (شەراب بە بەهای 40فڕەنك شەراب بە ێ دەفرۆشێ، بەهای 50 فڕەنك گەنمەشامی دەست دەکەوێ, س 40 فڕەنك ی گۆڕی بۆ 50 فڕەنك. واتە لە بڕەپارەیەکی کەم بڕێکی زیاتری دروست کردووە، کاڵاکەی گۆڕیوە بۆ سەرمایە.

با زیاتر لەمە وردبینەوە, پێش ئاڵوگۆڕەکە40 فرەنك شەراب لەدەستی س دا هەبوو و50 فرەنك گەنمە شامی لە دەستی ێ, بەوجۆرە کۆی بەهاکە 90 فرەنکە, دوای ئاڵوگۆڕ، هەمان کۆی بەها ئەبینین کە 90 فرەنکە, ئەو بەهایە کە لە سووڕانەوەدایە، ئەوەنەی گەردێکیش زیاد ناکا, بەڵکو تەنها دابەشبوونەکەی لەنێوان(س) و(ێ) گۆڕا. لێرەدا لایەکیان زێدەبایی هەیە, لایەکەی تر کەمبایی, زیادبوونی لایەك، واتە کەمبونی لایەکەی تر. هەمان ئاڵوگۆڕ ڕوودەدا کاتێ(س) بە پرۆسەی ئاڵوگۆڕدا ناڕوا, بەڵکو ڕاستەوخۆ 10 فرەنك لە(ێ) دەدزێ. ئەوەش ڕوونە کە بڕی ئەو نرخە کە لەسوڕانەوەدایە، هیچ گۆڕانێ زیادی ناکا بۆ دابەش بوونی ئەم بڕە ,

ئەو جووە کە بە دراوی کۆن، بازرگانی دەکا، بە هیچ جۆرێ لە وڵاتەکەی بڕی کانزای زیاد نەکردووە، ئەگەر "مارتینگ"*ی فرۆشتبێ بە جونیەی ئەستەرلینی لەوەختی خاتوو (ئانا) دا.

- -

*مارتینگ : دراوێکی بەریتانییە . (وەرگێڕ)

چینە بۆرژواکان بەهەر هەموویانەوە لەهەر وڵاتێك بن، ناتوانن بەو جۆرە سامان پێکەوە بنێن و خۆیان دەوڵەمەند بکەن*

هەر چەند بمانەوێ لەم کۆسپە ڕزگاربین, بەڵام ڕاستی هەر ڕاستییە, ئەگەر لە هاوکێشەکانی گۆڕینەوە هیچ زێدەباییەك**. دروست نەبێ

سووڕانەوە یاخود ئاڵوگۆڕی کاڵا. هیچ بەهایەك ناهێنێتە کایەوە.***

لێرەوە دەردەکەوێ کە بۆچی شیکردنەوەی شێوەی بنەڕەتی سەرمایە کارێکی ئاسان نییە, واتە ئەو شێوەیە کە سەرمایە ڕێکخستنی ئابورییە بۆ کۆمەڵی مۆدێرن, بۆ شێوەی سەرمایەداری. زۆر ڕوونە ئەو دوو شێوەیە پێش تۆفان بوونە, ئەگەر پێویست بە گوتن بکا، سەرمایەی بازرگانی و سەرمایەی قەرزدەرە.

فۆرمی د-ك-د, واتە کڕین لە پێناو فرۆشتن بە زیاتر.زۆر بەڕونی دەبینرێ بەتایبەت لە سەرمایەی بازرگانیدا, با مەحاڵیش بێ باس لە سووڕانەوە بکرێ بەتایبەت گۆڕانی دراو بۆ سەرمایە, دروست بوونی زێدەبایی,

---

*(دستوت دی ترایسی), سەرەڕای ئەوەی یا خود لەبەر ئەوەی کە ئەندامی پەمانگایە, گۆشەنگایەکی جیای هەیە. ئەو دەڵێ: سەرمایەدارە پیشەسازییەکان قازانج بەدەست دێنن" لەبەرئەوەی کاڵاکانیان بەزیاتر دەفرۆشن لەوەی کە بەرهەمهێنانی تێی چووە. کەوابێ بە کێی دەفرۆشن؟ پێش هەموو کەسێ بە یەکتر.. (Destutt de Tracy , دانەری ناوبراو, ل.239).

**ئاڵوگۆڕی دوو بەهای یەکسان لە بارستایی گشتی, ئەو بەهایە کە لە کۆمەڵدا هەیە زیاد و کەم ناکا, و ئاڵوگۆڕی دوو بەهای یەکسان، بە هیچ جۆرێ کۆی بەهای کۆمەڵایەتی ناگۆڕێ, بەڵکو تەنها دەچێتە سەر سامانی یەکێك لەوانەی کە لە سامانی ئەوانی ترەوە وەریدەگرێ" J.B Say.
“Traite d’economie Ploitiques, 3eme ed. Paris, 1817, t.11.p. 443,444).
"سای" ئەم دادگاییە لە بیرۆکراتییەکان وەردەگرێتەوە, ئەوەش بزانن کە بە هیچ جۆرێ بیری لە ئەنجامەکەی نەکردۆتەوە.
لەم نموونەیەوە مەودای قۆستنەوەی دانراوە, فزیۆکراتییەکان ڕوون دەبێتەوە لەلایەن (سای)ەوە, کەلە ڕۆژگارەکانی خۆیدا لەبیرکرابوو. بۆ مەرامی بەکاربردنی.بڕیاری هەرە بەناوبانگی"سای"ئەمە بوو:" بەرهەم تەنها بەبەرهەم دەکڕێ" (هەمان سەرچاوە, بەرگی 2,ل.441), وەڵام بە بنچینەی فزیۆکراتی دەداتەوە.(Le Transe, نووسەری ناوبراو, ل. 899) بەم جۆرە (بەرامبەر بە بەروبووم تەنها بەرووبوم دەدرێ).

***بەشێوەیەکی گشتی ئاڵوگۆڕ هیچ بەهایەك ناخاتە سەر بەروبووم.
(F.Way land “The Elements of Political Economy”. Boston, 1843, p.169).

کەواتە سەرمایەی بازرگانی نابێ، چونکە ڕەوتی ئاڵوگۆڕ لە نێوەندی هاوکێشەکانا دەبینرێ.*
بۆیە ناتوانرێ دەربهێنرێ تەنها لەڕێگای خەڵەتاندنی دوولایەنەوە نەبێ بۆ بەرهەمهێنەری کاڵای کڕیارەکان و فرۆشیارەکان لەلایەن بازرگانەوە کە بەشێوەی مشەخۆر ئەچێتە ناویانەوە.بەو پێیە فرانکلین دەڵێ: "جەنگ دزینە و بازرگانی خەڵەتاندنە یاخود فێڵە"**
لە پێناو باسکردنی زیادبوونی سەرمایەی بازرگانی بەبێ فێڵی سادە لە بەرهەمهێنەری کاڵا ئەبێ زنجیرە بازنەیەکی درێژ لە نێوەندا هەبێ کە جارێکی تر بە هیچ شێوەیەك نابینرێتەوە. لێرەدا تەنها پێشەکیمان سوڕانەوەی بازرگانی و توخمێکی سادەیەتی. هەرچییەکمان دەربارەی سەرمایەداری بازرگانی وتووە بە پلەیەکی زیاتر لە سەر سەرمایەی قەرزدەر جێبەجێ ئەبێ.
لە سەرمایەی بازرگانی دووخاڵی لابەلا هەیە. هەردووکیان دراوێکی بەیەك گەیشتون لە بازاڕدا و دراوی زیادەی دەرهێنراون لەبازاڕ بەهۆی کڕین و فرۆشتن و جوڵەی سوڕانەوە بەیەك گەیشتونەتەوە, بەڵام لە سەرمایەی قەرزدەر فۆرمی(د- ك- د) کورتە، هەردوو خاڵە لابەلاکەش بەبێ هیچ بازنەیەکی گەیەنەر بەیەك دەگەن: (د – د)، واتە دراوی ئاڵوگۆڕکەر بەچەندایەتیەکی گەورەتر لە دراو – شێوەیەکی ناکۆکە لە سروشتی خودی دراو بۆیە لە گۆشەنیگای ئاڵوگۆڕی بازرگانیدا باس هەڵناگرێ.
بۆیە ئەرەستۆ دەڵێ " هونەری پێکهێنانی سامان دووجۆرە: یەکێکیان بازرگانییە, ئەویتر ئابووری, ئەمەی دوواییان پێویستەو شایەنی ستایشە, بەڵام یەکەمەکەیان هەڵدەستێ بە سووڕانەوە بۆیە قبوڵ ناکرێ ماف و ڕاستی قبوڵ ناکرێن (چونکە سروشتی شتەکان نییە, بەلکو ئاڵوگۆڕێکی فێڵاوییە).

بەڕاستی هەموو بەرتیل خۆرییەك قێزەونە , لەبەرئەوەی خودی دراو بەسەرچاوەی دەستکەوت دادەنرێ نەك ئامانجێك کەلەپێناویدا دێتە کایەوە.ئەوەش لە پێناو ئاڵوگۆڕی کاڵا درووست بووە,بەڵام قازانجی سەدی لە دراو دراوێکی نوێ دروست دەکات .

---

*لەسایەی زاڵبونی هاوکێشە نەگۆڕاوەکاندا بازرگانی مەحاڵە ".G.Opdyke"
"A Treatise. On Political Economy". New youk, 1851, p.66-69).
ئەکرێ لە بنچینەوە جیاوازی بکرێ لە نێوان بەهای کارکردو بەهای ئاڵوگۆڕی ڕاستەقینە, بەهای شت جیاوازە لە بەناو هاوکێشە, کەلە ئاڵوگۆڕدا بەرامبەری ئەدرێ, واتە ئەم هاوکێشەیە بە هاوکێش دانانرێ"(ف.ئینگڵس. دەسنووسە بەشداربووەکان لەدراوی ئابوری ڕامیاری" لە گۆڤاری -Deutsch- Franzo"
"sische Jahru sher
کەئارنۆڵد ڕۆگا و کارڵ مارکس دەریانهێناوە. پاریس , 1844, ل . 95, 97).
Benjamin Franklin." Works, Vol 11, edit. Sparks, in Positions to be **
examined, Concerning National Wealth" p.376.
و هەر لێرەوە ناوی لێدەنێین "قازانجی سەدی"و لەدایك بوو.

چونکە لەدایك بوو لە دایك و باوك دەچێ, بۆیە قازانجی سەدی دراو، دراوە، بۆیە لقی دەستکەوت توندترینیانە دژ بە سرووشت لە نێو هەموو بەشەکانی دەستکەوتدا.*

لە نێوەندی باسەکەماندا بۆمان ئاشکرا دەبێ کە ئەو سەرمایەیە بەسودی سەدی دەگەڕێتەوە, کارەکەی کاری بازرگانییە, ئەویش شێوەیەکی داڕێژراوە, لەگەڵ ئەوەشدا دەبینین بۆچی هەردووکیان بەپێی مێژوو پێش شێوەی بنچینەیی تازەی سەرمایە دروست بوون.

وەکو دەبینین ناکرێ زێدەبایی لە سووڕانەوە دروست بێ, لەپێناو درووست بوونیدا لەو دیوی سووڕانەوەکانەوە شتێکی ناڕوون ڕوودەدات **

بەڵام ئایا دەکرێ زێدەبایی لەلایەکی ترەوە دروست ببێ، بەبێ پرۆسەی ئاڵوگۆڕ؟ سووڕانەوە کۆی هەموو پەیوەندی ئاڵوگۆڕی کاڵاکانە.لە دەرەوەی سووڕانەوە خاوەن کاڵا ناپارێزرێ، مەگەر لە پەیوەندی لە بەرامبەر خودی کاڵاکەی خۆی. وایدانێین بابەتەکە دەربارەی بەهایە, ئەم پەیوەندییە کەمتەرخەم نییە لەوەی کە کاڵای تاکە کەسی مەبەست بێ, بڕێکی دیاریکراو کاری تایبەتی تێدا دەبێ.کە بەپێی یاسا کۆمەڵایەتییە دیاریکراوەکان دەپێورێت. وایدانێین کە بڕی بەها بەدراوی ژمارەیی دەردەبڕرێت. ئەمە بە نرخی کاڵا دەردەبڕرێت, بۆ نمونە10لیرەی ئەستەرلینی، بەڵام ئەم کارە بەهای کاڵا دەرنابڕێ لە گەڵ هەندێ زیادەدا، وای دەرنابڕن کە نرخێکە یەکسانە بە10، هەر لەو کاتەدا ئەکاتە11، بە بەهایەك باسی ناکرێ کە لەسەروی خۆیەوە بێ. خاوەن کاڵا دەتوانێ بە کارەکەی بەهایەك دروستبکا کە زێدەبایی نییە. دەتوانێ بەهای کاڵا بەرزکاتەوە بە دانانی بەهایەکی زیاتر بۆ سەر ئەو بەهایە کە هەیە لە ڕێگەی کاری تازەوە، بۆ نمونە بە درووستکردنی پێڵاوی چەرم. ئێستا خودی مادده، خۆی بەهایەکی زۆر لە خۆی دەگرێ

که بەهای کارێکی گەورەی تێدایە، بۆیە پێڵاو بەهایەکی بەرزتر لە بەهای چەرم دەگرێتە خۆی، بەڵام بەهای چەرم وەکو خۆی دەمێنێتەوەو زیاد ناکا. لەکاتی درووستکردنی پێڵاودا، هیچ بەهایەکی زیاد ناچێتە سەر. کەواتە، بەرهەمهێنەری کاڵا ناتوانێ بەها زیاد بکا، بەو جۆرە دراو و کاڵا لە دەرەوەی بواری سووڕانەوە، بۆ سەرمایە دەگۆڕێن، بێ ئەوەی لە گەڵ خاوەن کاڵاکانیتر یەکبگرنەوە. ناکرێ سەرمایە لە سووڕانەوەوە دروست بێ, هەروەها ناتوانێ لە دەرەوەی سووڕانەوەش دروست ببێ. کەواتە ئەنجامێکی دوولایەنەمان دەست کەوت. ئەبێ گۆڕانی دراو بۆ سەرمایە لەسەر بنچینەی یاسا متبووەکان بۆ ئاڵوگۆڕی کاڵا ئاشکرا بکرێ، گۆڕینەوەی هاوکێشەکان ئەبێ خاڵی دەستپێکردنمان بۆ پێکبهێنێ, هاوڕێمان خاوەن دراو، هێشتا کۆرپەی سەرمایەداری بوو، پێویستە لەسەری کاڵا بەنرخێ بکڕێ و بە نرخی خۆی بیفرۆشێتەوە. لە گەڵ ئەوەشدا لە کۆتایی ئەم پرۆسەیەدا بەهایەکی گەورەتری دەست دەکەوێ لەوەی کە خستبویە کارەوە. وەگۆڕینی بۆ سەرمایەیەکی ڕاستەقینە، ئەبێ لە بواری سووڕانەوەو لە هەمان کاتدا لە دەرەوەی بواری سووڕانەوەدا، ڕوبدا. ئەمەیە مەرجی کێشەکەیە. (ئەمە دوورگەی ڕۆدۆسە، لێرە خۆت هەڵبدە)[1]

---

*"Aristototeles." De Republica", **پەرتووکی یەکەم , بەشی** 10 **ل** . 17

****قازانج لە ئاڵوگۆڕێکەوە نایەت کە لە سایەی بارودۆخێکی ئاسایی بازاڕدا بێ، ئەگەر وەکو قەرز نەبێ لە دوای ئەو دەستە دەستکەوتەشەوە نابێ**(Ramsay, **نوسەری ناوبراو ,ل**184).

---

[1] **/ کۆپڵەیەکە لە کۆپڵەکانی خوڕافەی لایزوب. یەکێك لەوانەی کە بەخۆیان شانازییان دەکرد، لە بەردەم خەڵکەکە ئیدعای ئەوەی کرد کە لە(ڕۆدۆس)دا بازدانێکی گەرەوەی هاوێشتووە، ئیتر پێیان گوتووە،، ئەمە ڕۆدۆسە و فەرموو بازبدە!**